

मैत्री आरोग्याशी...

एप्रिल २०१० ■ वर्ष पहिले ■ अंक पहिला

संपादकीय...

माविम हे महाराष्ट्र शासनाचे राज्यस्तरीय महिला विकास महामंडळ आहे. मा. श्रीमती प्रतिभाताई पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली या महामंडळाची स्थापना २४ फेब्रुवारी १९७७ झाली. महिलांचे सक्षमीकरण हा मुख्य उद्देश महामंडळाचा आहे. सद्यस्थितीत मा. श्रीमती प्रभा ओझा यांच्या नेतृत्वाखाली हे महामंडळ महाराष्ट्रातील सर्व जिल्ह्यात व १३००० गावांत कार्यरत असून, स्वयंसहाय्यता बचत गटाच्या माध्यमातून साडेसहा लाख महिलांचे संघटन या महामंडळाने केले आहे. महामंडळाचा अनुभव पाहता सर्व दारिद्र्य निर्मूलनाच्या कार्यक्रमातून महिलांची आर्थिक स्थिती सुधारते, तथापी आरोग्याच्या प्रभावी सुविधा उपलब्ध नसल्याने व लोकांमध्ये आवश्यक जागृती नसल्याने कुटुंबातील एखादा आजार या कुटुंबांना पुन्हा दारिद्र्याच्या खाईत लोटतो. स्त्रियांच्या आरोग्याकडे बघण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन अत्यंत उदासीन असल्याने 'स्त्रियांचे आरोग्य' ही दिवसेंदिवस अधिक चिंतेची बाब होत आहे. यावर मात करण्यासाठी UNFPA च्या मदतीने माविमने "Capacity Building for Increasing Demand for Reproductive Health Services" हा कार्यक्रम राबविण्यास सुरुवात केली. या कार्यक्रमाचा एक टप्पा म्हणून सहयोगिनींचे (वस्ती कार्यकर्ती) प्रशिक्षण तथापि ट्रस्ट यांच्या सहकार्याने पूर्ण झाले. प्रशिक्षित सहयोगिनींमार्फत साडेसहा लाख महिलांपर्यंत आरोग्याचा दृष्टीकोन पोहचवा व त्यासाठी सहयोगिनींना सातत्यपूर्वक माहिती देऊन त्यांची आरोग्य या विषयातील तज्ञता वाढावी यासाठी 'मैत्री आरोग्याशी' हा अंक उपयुक्त ठरेल अशी अपेक्षा आहे. या वर्षभरात ४ त्रैमासिक अंक काढण्यात येणार असून या अंकाच्या माध्यमातून पुरविण्यात येणारी माहिती महिलांना उपयुक्त ठरेल असा आम्हाला विश्वास वाटतो!

श्री. अ. द. काळे, भाप्रसे
उपाध्यक्ष तथा व्यवस्थापकीय संचालक, माविम

या अंकात

- संपादकीय १
- कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांना संरक्षण देणारा कायदा, २००७ ....२
- गर्भनिरोधके कोणासाठी.. ....३
- प्रिय सहयोगिनी ताई, सप्रेम नमस्ते.. ....४

MAVIM
माविम

प्रकाशक:

श्री. अ. द. काळे, भाप्रसे
माविम, मुंबई

लेखन व संपादन :
तथापि ट्रस्ट, पुणे

आर्थिक सहाय्य :

संयुक्त राष्ट्र लोकसंख्या निधी,
मुंबई

कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांना संरक्षण देणारा कायदा, २००५

कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांना संरक्षण देणारा हा महत्त्वपूर्ण कायदा अमलात येवून आता जवळ जवळ साडे तीन वर्ष होत आली. प्रत्यक्षात या कायद्याने आजपर्यंत थोड्या फार फरकाने काही महिलांना संरक्षणाचे आदेश मिळाले खरे, पण संपूर्ण समाजात या कायद्याविषयी कमालीची उदासीनता दिसून येते. अन्याय थांबविण्यासाठी आपल्याला काहीतरी करायची इच्छा होते पण योग्य माहितीचा अभाव बऱ्याच वेळा आपले हात बांधतो. अशा सर्वांसाठी या कायद्याची माहिती येथे थोडक्यात देत आहोत.

कायद्यातील कलम ३ प्रमाणे कौटुंबिक हिंसेची व्याख्या पुढीलप्रमाणे -

१. शारीरिक गैरवर्तन : मारहाण करणे, वस्तू फेकून मारणे, लाथ मारणे, ढकलून देणे इ.
  २. लैंगिक गैरवर्तन : सक्तीने शरीरसंबंध ठेवणे, अश्लील शब्दांचा वापर करणे, अश्लील चित्र-चित्रपट बघण्याची सक्ती करणे, इ.
  ३. शाब्दिक व भावनिक गैरवर्तन : टोचून बोलणे, मूल न होणे किंवा मुलगा न होण्यावरून नवं ठेवणे, संशय घेणे, शाळा, कॉलेजात, नोकरीला जाण्यास प्रतिबंध करणे
  ४. आर्थिक गैरवर्तन : स्वतःचा व मुलांचा सांभाळ करण्यासाठी पैसे न देणे, स्त्रीधन परस्पर विकणे, घराचे भाडे, बिलं न भरणे, इ.
- या कायद्यामुळे घरात राहणाऱ्या बाईला हिंसेपासून लगेच संरक्षण (कलम १८) व घरातच राहण्याचा अधिकार (कलम १९) मिळतो. पीडित स्त्रीला तसेच तिच्या मुलांना हिंसेमुळे झालेल्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई मिळण्यासाठी कलम २० व २१ नुसार आर्थिक लाभ मिळविता येतो.
  - या कायद्यांतर्गत पत्नी, बहिण, वहिनी, आई, मुलगी, मैत्रिण, विवाह न करता एकत्र राहणाऱ्या जोडप्यातील स्त्रिया, १८ वर्षांखालील मुले-मुली स्वतः जाऊन किंवा त्यांचे नातेवाईक शेजारी, हितचिंतक यापैकी कोणीही तक्रार दाखल करू शकते.
  - पीडित व्यक्तीला आपली तक्रार प्रत्यक्ष जाऊन, साध्या कागदावर लिहून देऊन, पत्र पाठवून, फोनवर किंवा ई-मेलद्वारे नोंदवता येते.

- आपली तक्रार आपण सरकारमान्य सेवादायी संस्था, न्यायाधिशा, पोलिस अधिकारी (जवळचे पोलिस स्टेशन) सरकारने नेमलेले संरक्षण अधिकारी यांच्याकडे नोंदवू शकतो. आपल्या भागातिल जिल्हा महिला व बालकल्याण अधिकारी, प्रांत अधिकारी, तहसिलदार, गटविकास अधिकारी, विस्तार अधिकारी हे सरकारने नेमलेले संरक्षण अधिकारी आहेत.
- या कायद्याचे स्वरूप फौजदारी नाही तर दिवाणी आहे. या कायद्यांतर्गत हिंसा करणाऱ्या व्यक्तीला लगेच शिक्षा मिळत नाही, परंतु वर्तनात सुधारणा करण्याची संधी संरक्षण अधिकाऱ्याच्या देखभालीखाली जरूर मिळते. कोणालाही आपले नाते सुधारले तर हवेच असते, किंबहुना ते सुधारेल या आशेपोटीच बऱ्याच स्त्रिया हिंसा सहन करीत राहतात. कायद्याने या जाणिव्यांची दखल घेतली आहे.

गर्भनिरोधके कोणासाठी...

गर्भ राहू नये म्हणून केलेली उपाययोजना म्हणजे गर्भनिरोधन हे आपल्या सर्वांना माहितच आहे. मूल होऊ द्यायचे की नाही आणि हवे असल्यास कधी होऊ द्यायचे याचं नियोजन गर्भनिरोधनाची साधनं वापरून करता येऊ शकतं. गर्भनिरोधनाची काही साधनं ही पुरुषांसाठी तर काही स्त्रियांसाठी असतात. परंतु आपल्याकडं गर्भनिरोधनाची जवळजवळ सगळीच जबाबदारी बाईवर टाकलेली दिसते. सरकारही आपल्या धोरणांमधून गर्भनिरोधनाच्या बाबतीत सरसकट बायकांनाच लक्ष करताना दिसतं. डॉ. मीरा सदगोपाल त्यांच्या एका लेखात म्हणतात, 'गर्भनिरोधन किंवा गर्भधारणेबाबत निर्णयाचा अधिकार असणं हे बाईच्या स्वास्थ्यपूर्ण जीवनासाठी महत्वाचं आहे. स्त्रियांच्या या अधिकाराचं रक्षण करणं हे सरकारचं कर्तव्य ठरतं. पण प्रजनन व बाल आरोग्य कार्यक्रमासारखे सरकारी उपक्रम हे खासकरून

केवळ लोकसंख्येला आळा घालण्यासाठी आहेत. स्त्रियांच्या अधिकारांच्या दृष्टीकोनातून त्यांचा विचारच केलेला नाही. साहजिकच अशा कार्यक्रमांचा सगळा भर टारगेट पूर्ण करण्यावर आणि त्यातही कायमस्वरूपी नसबंदी शस्त्रक्रियेवर असतो.'

गर्भनिरोधनाची जबाबदारी खरंतर स्त्री व पुरुष दोघांची आहे. अनेकदा गर्भनिरोधक साधनांमुळे त्रास होत असूनही गर्भधारणा टाळण्यासाठी बाईलाच गर्भनिरोधक वापरत रहावे लागते. निरोध आणि पुरुषांची नसबंदी या दोन्ही निर्दोष आणि सोप्या पद्धती वापरण्यासाठी पुरुषांनी खरंतर पुढाकार घ्यायला हवा. पण याविषयी पुरुषांमध्ये असलेल्या विविध गैरसमजांमुळेही ते या साधनांपासून दूर पळतात.

गोष्ट वाचा आणि आपलं मत नोंदवा...

'आटपाट गावातील गोविंद आणि गोदावरी हे जोडपं. मिळलं ते काम करून कसा बसा त्यांचा निर्वाह चालतो. त्यांना तीन मुले आहेत. चौथं मूल होणं काही परवडणारं नाही असं त्यांना वाटतं. गावातील नर्सबाई गोदावरीच्या मागे लागली आहे की तिने नसबंदीची शस्त्रक्रिया करून घ्यावी. एकदा घरी आल्यावर तिने गोविंदजवळही त्याच्या नसबंदीचा विषय काढला होता पण तो काहीच बोलला नाही. नर्सबाईनंही नंतर त्याच्या नसबंदीचा विषय काढला नाही. पण गोदावरीच्या मागं मात्र नर्सची घाई चालूच होती. नर्सबाईला आपलं टारगेट पूर्ण करायचं होतं. नर्सचा सल्ला स्विकारावा की नाही हे गोदावरी अजून ठरवू शकली नाही. तिची मुलं अजून लहान आहेत. तिच्या शेजारणीचं अंगावर पिणारं मूल काही दिवसांपूर्वीच अचानक गेलं. आपल्या नशिबात काय लिहिलं आहे या विचाराने ती घाबरी होते. शिवाय तिला मनातून शस्त्रक्रियेचीही भीती वाटते. गोविंदलासुद्धा बायकोच्या नसबंदीचा विचार काही पटलेला दिसला नाही. एकतर गोदावरीची दोन चार दिवसांची मजूरी बुडणार वर ऑपरेशन झाल्यावर बायका आजारी पडतात असं त्याला कोणीतरी सांगितलं. पण मनातल्या मनात चौथं मूल नको असं त्यालाही वाटत होतं. स्वतःची नसबंदी करून घ्यावी तर मर्दानगी कमी होण्याची काळजी. ऑपरेशन केलेल्या पुरुषांना कष्टाची कामं होत नाहीत असंही त्याला वाटत होतं. त्यानं गोदावरीला गोळ्या घ्यायला सांगितलं. परंतु तिला भीती होतीच की कामाच्या रगाड्यात गोळी घ्यायची राहिली आणि पाळी चुकली तर काय करणार? मग ती गोविंदला अंगाला हात लावू द्यायची नाही. अशा वेळी तो भयंकर संतापायचा. कडाक्याचं भांडण व्हायचं. एकदा असंच झालं. संतापून त्याने हात उगारला. त्याला वाटत होतं की गोदावरीने सरकारी दवाखान्यात जाऊन तांबी बसवून घ्यावी. तिनं समजूतदारपणा दाखवला नाही तर दुसऱ्या बाईकडे जाण्याची धमकीही त्याने एकदा दिली.'

मैत्रिणिंनो एक प्रश्न तुमच्यासाठी....

गोविंद आणि गोदावरीची गोष्ट तुम्ही वाचली. गोदावरीची घालमेल तुमच्या लक्षात आलीच असेल. गोविंदचं वागणं आणि नर्सबाईची घाईही तुम्ही बघितली. ही गोष्ट वाचून तुम्ही गोविंद आणि गोदावरीला काय सल्ला द्याल? तुमचा सल्ला आणि प्रतिक्रिया आम्हाला तथापिच्या पत्त्यावर जरूर पाठवा. तुमच्या नावासकट त्याचा समावेश आम्ही पुढील अंकात करू. पाठवणार ना मग?

प्रिय सहयोगिनी त्राई, सप्रेम नमस्ते...

माविम च्या सहयोगिनी त्राईना तथापि तर्फे सप्रेम अभिवादन. 'मैत्री आरोग्याशी' या प्रशिक्षण कार्यक्रमात भाग घेतलेल्या सर्व त्राईना तथापिच्या सर्व मित्रमैत्रिणींतर्फे विशेष अभिवादन. माविम आणि यूएनएफपीए च्या सहकार्याने १६० सहयोगिनींची झुत्रिया आणि आरोग्यज्ञ या विषयावर सहा प्रशिक्षणं २००९ आणि १० मध्ये पार पडली. हे पाच दिवस सर्व सहयोगिनींसाठी उपयोगी, माहितीपूर्ण आणि आनंददायी ठरावीत असाच तथापिचा प्रयत्न होता. प्रशिक्षणात सहभागी झालेल्या त्राईंचे अनुभव त्यांच्याच शब्दात.

- मासिक पाळीचे सत्र खूप आवडले कारण की त्यात अंडोत्सर्जनाचा काळ कधी असतो हे त्यातून जास्त सम जले.

- आम्हाला पुष्कळ गोष्टी माहित नव्हत्या. पण प्रशिक्षणातून खूप काही शिकायला मिळाले. उदा. स्वतःच्या स्तनांची तपासणी कशी करावी, तांबी कशी बसविली जाते व ती किती काळ ठेवावी. स्त्रियांचे कंडोम पहायला मिळाले. शरीरांतर्गत अवयवांची माहिती व्हावी ही अपेक्षाही पूर्ण झाली.
- महिलांच्या बाबतीतले आजार आणि त्यावरील उपाय यांची माहिती झाली. त्यांचे हक्क त्यांना मिळवून देण्यासाठी कसा प्रयत्न करावा अशा प्रश्नांची उत्तरे मिळाली. बाळाचा जन्माचा प्रवास, फिस्टुला सारखे आजार ज्याचं नाव देखील कधी ऐकलं नव्हतं ते कळले.

- मला समोर येऊन भाषण करणे किंवा बोलण्याचे धाडस नव्हते, पण आता चार दिवसांपासून माझ्यात खूप बदल झाला. तर मी बोलू शकते.
- एका प्रशिक्षणाच्या शेवटी तोंडी प्रतिसाद देत असताना एक त्राई म्हणाल्या की या प्रशिक्षणामुळे किमान तीन स्त्रियातरी सुखी होतील. प्रशिक्षणात उपस्थित असलेल्या तीन पुरुष सहभागींना उद्देशून ही कमेंट होती हे सर्वांच्या लक्षात आलं.
- प्रशिक्षणानंतर एकदोन महिन्यांनी एका सहयोगिनी त्राईचा तथापिच्या कार्यालयात फोन आला. त्या सांगत होत्या, एका गावात एका स्त्रीची गर्भाशय खाली सरकण्याची समस्या होती. प्रशिक्षणादरम्यान या समस्येवर झालेल्या वर्चे चा त्यांना त्या स्त्रीला योग्य सल्ला देण्यासाठी खूप उपयोग झाला होता.

अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक, संपादक मंडळ किंवा प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

महिला आर्थिक विकास महामंडळ

गृहनिर्माण भवन, पोटमाळा, बांद्रा पूर्व, मुंबई - ४०० ०५१
दूरध्वनी : (०२२) २६५९१६२९ / २६५९०५७४ / २६५९१८६६
mavim.ho@gmail.com, www.mavimindia.org

वाचकांसाठी संपर्काचा पत्ता : तथापि ट्रस्ट,

रेणूप्रकाश अ, तिसरा मजला, ८१७ सदाशिव पेठ, पुणे-३०
(०२०) २४४३११०६ / २४४३००५७
tathapi@tathapi.org, www.tathapi.org

मुद्रक : संस्कृती डिजायनर्स आणि प्रिंटर्स